

DEÁK-SÁROSI LÁSZLÓ

ReménytűzJelenczki István *Öröktűz I–II.*
című portréfilmjéről

A rendező dokumentumfilmje hiánypótló. Reményik Sándort (1890–1941) hét évtizede, a kommunista hatalomátvétel idején kiradírozták az irodalomtörténetből, és ezáltal a köztudatból. Az irodalomkönyvek még a nevét sem említik, nyilván azért, mert nem felel meg a második világháború utáni politikai korszakok ideológiájának egy olyan etikájú és esztétikájú életmű, amely a magyar és a keresztény értékeket állítja a középpontba, illetve amely erőt ad az ország trianoni szétदारabolása után. Ez a dokumentumfilm egy kiemelkedő, de elfelejtett költő, szerkesztő portréja, egyben korrajz a XX. század első harmadának felének Erdélyéről, Magyarországról, és mint ilyen, rendhagyó irodalomóra azok számára, akik élményszerűen, mégis számos hasznos információval pótolnák az ideológusok és politikusok által mesterségesen kreált űrt.

Művészi dokumentumfilm – ez a rendező, Jelenczki István védjegye. Bár igényesen fényképezett, jól megszerkesztett dokumentumfilmek akadnak, ilyen mély rétegzettségű tévéfilmet azonban ritkán lát a nagydíjazott közönség. Az alapanyag dokumentumokból áll: korabeli fotókból, filmrészletekből, Reményik életéhez kapcsolódó helyszínek mai mozgóképes felvételeiből, képi alakzatokból és szóképekből, könyvek, dokumentumok részleteinek reprodukcióból és hangzó változataiból, mai szakértői elemzésekből, illetve versinstallációkból. Az utóbbiakat filmverseknek is lehet nevezni, így jelöli meg ezen egységeket maga a rendező is.

A filmvers költeményre komponált audiovizuális installáció, amely a következő főbb elemekre épít: a versszöveg hangzó és/vagy képszerűen mutatott kézirat, illetve nyomtatvány formájában; a verset előadó, megidéző színész; színpadi szimbolikus díszlet; életrajzi, korfestő, természeti és az elhangzó műben idézett vizuális elemek; hangszeres és énekes kísérezene. A Jelenczki-féle filmversnek gyakori és fontos alkotóeleme a különös érzékenységgel fényképezett arc, a versmondó színész tekintete, ami nyomatékosítja, hogy a költemény egy mélyen humán nyelvi

közlési forma, amelyhez szervesen hozzátartozik a szerzői, az előadói személyiség és személyesség. Takács Bence ebben a filmben egészen kiválóan, mély átéléssel, egyben kiegyensúlyozott érülettel, értő prozódiai tagolással oldotta meg a feladatát. Ugyanilyen színvonalon tolmácsolta a verseket az e filmben csupán a hangját kölcsönző Oberfrank Pál és Simon Péter, és sokat hozzáadott a filmhez narrátorként Blaskó Péter is. A filmvers másik fontos eleme a vers tényeihez, kontextusához és hangulatához illesztett mozgó- és állóképek sorozata. Ezek esetenként illusztrálják az adott költemény képeit, de nem a vers képteremtő mechanizmusa ellenében, hanem azt kiegészítve, újrafogalmazva, gyakran továbbgondolva. A zene átszövi az egész filmet, és Hortobágyi László kísérezeneje hol belesimul szinte észrevétlenül a filmvers szövetébe, hol jelképző szinten kiemelkedik. Különösen szépek és emelkedettek a kísérettel vagy kíséret nélkül Benkő Dóra Rózsa által előadott népdalok. A művészi installációs részek prózai, tehát történelmi, irodalomtörténeti és pszichiáteri szakvéleményekkel váltakoznak. E különböző stílusrétegek szerves egészet alkotnak, és a teljes dokumentumfilm is filmverssé áll össze.

A film alapszerkezetét a portré, tehát egy életút kerete adja. A látott, hallott információk az életút kronológiáját követik a születéstől a halálig, azonban bőven előfordulnak előre- és hátra-, illetve a kontextusra történő utalások. Ennek a portrénak az az alapgestusa, hogy megragadja a kiemelkedő képességű, és a kortársaira nagy hatást gyakorolt költő személyiségét a versein és az életrajzán keresztül, illetve elhelyezze őt abban a korban, amelyben élt. Reményik kiváló példa arra, hogy milyen termékenyen szervesült alkotóművészetében minden külső és belső körülmény: a családi szellemi örökség, az enyhén depresszív alkat, a századelő kolozsvári és erdélyi műveltsége, illetve az ország trianoni szétदारabolását jelentő lelki és mindennemű politikai, ideológiai, anyagi nyomás. A film élményszerűen megmutatja, hogy milyen kivételes etikai és esztétikai színvonalú verseket eredményezett a keresztény lelkületre épülő, minden külső és belső bajjal szembenező küzdelem.

Külön érdekessége és előnye a filmnek, hogy szakértőként nem történészt vagy irodalomtörténészt szólaltatott meg, hanem egy kutató pszichiátert Dr. Németh Attila személyében, aki a lélektani diagnosztika módszertani megközelítésén keresztül minden

lényeges eszmetörténeti, etikai és esztétikai jelenségre alapos magyarázattal szolgál. Ide kívánczok egy személyes észrevételem. Reményik verseinek egy része ugyan az unipoláris depresszió közvetlen vagy közvetett hatása alatt született, azonban a verseket mégsem érzem patológikus gyökerűnek. Ahogy a költő legyűrte a külső és belső eredetű feszültségeket, az folyamatában és eredményében egyáltalán nem orvosi diagnosztika, nem kezelés és nem gyógyulás, hanem művészi alapú megtisztulás. Egyszerűen mondván, a versek lelkülete egészséges, még akkor is, ha több esetben a depresszióból eredő szorongás állapotának leírásából indulnak ki.

Reményiknek gyerekként és fiatakként gondtalan élete volt, hiszen édesapja saját korának elismert, sikeres építész volt. A költő fiú (és felnőtt) depressziója nem a nélkülözésből eredt, hanem genetikai jellegű volt, amiként ez általában lenni szokott Dr. Németh Attila szakvéleménye szerint. Az ilyen alkattú, tehát nem súlyos depresszióban szenvedő emberre a külső nyomás még termékenyen is hathat, ahogyan ez Reményik esetében is történt. Ő például a trianoni traumát nem úgy élte meg, hogy kedély- és fizikai állapota tovább romlott volna, hanem aktívan szembenézett a problémával, és optimista, lelkesítő, bátorító verseket írt több éven keresztül. Ezeket a verseket Végvári néven jegyezte, de nem a rejtőzködés, hanem inkább az éthoszt kiterjesztő hatása miatt. E műveit megírásuk hónapjaiban, éveiben nem is tudta közölni nyomtatásban, mert nem volt kiadó, amely az anyagi szűkösség és a cenzurális óvatosság miatt vállalkozhatott volna rá, ezért kéziratban terjedtek, és adtak tartást sok erdélyi és anyaországi magyarnak. Ez kiváló példa arra, hogy egy adott eszme, illetve egy bizonyos érzület- és gondolatvilágú versciklus spontán módon is képes terjedni. Jelenczki filmje kiemelten kezeli a Végvári-verseket, és külön történelmi kitérőt illeszt a film szövegébe az 1920-as békediktátumról. Ez az epizód lényegre törően idéz korának képi és szöveges dokumentumaiból, rávilágítván a békediktátum igazságtalan, sőt világgazdasági szempontból is előnytelen voltára. A dokumentumok a résztvevő külföldi miniszterek és kormányfők nyilatkozatait idézik, akik már 1920-ban, vagy néhány évvel később érzékelték az egész világpolitikai folyamat és döntés szégyenteljes voltát, negatív hatásait.

A film stíluseszközei közül a kisszerkezeti elemeket: a színpadi installáció szimbolikáját és az

alakzati-szóképi jelentésképzést (többnyire montázst) tartom a legfontosabbnak. A színpadi installáció mindössze egy fekete talapzatú, három-négy méter magas keresztből áll. Ez alatt a kereszt alatt mondja el Reményik Sándor több versét a fiatal színész, Takács Bence. Az egyszerű dekoráció nem jelent túlzott leegyszerűsítést. A kereszt önmagában a Reményik által képviselt keresztény szellemiség jelképe, egyben szimbóluma az 1920-as békediktátummal darabokra szabdalt országnak, a magyar nemzet ok nélküli, jogtalan és igazságtalan keresztre feszítésének. A kereszt motivikusan, több különböző képkivágatban és beállításban jelenik meg. A tárgy (díszlet) és a színész alakja több kompozíciós együttest képez, amelyek az elhangzott verssel összhangban számos jelentésárnyalatot megjelenítenek, megfogalmaznak. A kereszt és az ember kettős kompozícióját kiegészíti még a Reményik önéletrajzában és verseiben gyakran feltűnő jelkép, az augusztusi éjszaka a csillagokkal, a hullócsillagokkal. Az installációban ez fekete vásznon megjelenő csillagos égbolt. Az álló- és mozgóképes felvételek egymás után és egymásra fényképezett rétegei a képi retorikai alakzatok és szóképek gazdag tárházát kínálják fel az nézőnek. Ezek is a Jelenczki-féle filmvers alapvető, felismerhető eszközei. Az álló vagy hullócsillagok, a köveken szétporló víz, az erdélyi hegyek lélekemelő, perspektivikus (légből rögzített) látványa és a hasonló képek önmagukban, és az elhangzott versekkel, a zenével, a dokumentumokkal és az elemzésekkel összhatásban is megmaradnak a maguk fizikai, érzéki valóságosságukban, illetve emelkednek jelképekké szakrális mivoltukban.

A színészi játékról már szóltam. A versmondásokat a letisztultság és az ihletettség jellemzi, a narratori és a szakértői megnyilatkozásokat pedig a szakszerűség, a szakmai és az etikai korrektség. A film egészében ugyancsak letisztult, és nagyon szépen, nyíltan mutatja be egy alkotóművész költői és emberi kvalitásait a közösségi, a keresztény és a magyar értékek tükrében.

A hallgatóságra tett hatás, a pathosz két fő megközelítésben vizsgálható. Az egyik az érvelésnek a közösségi értékrendre való hivatkozási pontjaiban érhető tetten, a másik pedig a hatás eredményességében. Az értékekre már többször hivatkoztam a fentiekben, és ezek felvállalása, megidézése, magas esztétikai szinten való megidézése becsületére válik a rendezőnek is, korábbi, hasonló jellegű vagy más

Jelenczki István és Takács Bence (fotó: Belovári Tibor)

filmjeihez hasonlóan. A nézőkre tett hatás az ezen értékekkel való azonosulási lehetőségben érvényesül. Ma, a XXI. század elején is szükség van ezeknek az értékeknek a megélésére, a Trianonnal számot vető, és annak ellenében minden lehetségest megtévő „öröktűz” megőrzésére. A film rendezője komolyan vette Reményik üzenetét, miszerint ő is továbbadja a lángot. A közönségre tett hatás természetesen eredményességében is tetten érhető, hiszen Jelenczki István filmjei széles érdeklődő kört mozgatnak meg. A bemutatón meg szokott telni az Uránia Nemzeti Filmszínház díszterme, ahogy ez történt az *Öröktűz* esetén is 2018. március 24-én, és általában további vetítésekre is igény van. Ha az adott film nem talál forgalmazót a hagyományos mozihálózatban (többnyire nem), akkor az országhatárokon innen és túl otthonra lel az értékörző közösségek klubjaiban. Ahogy Reményik Végvári-versei terjedtek kéziratban az 1920-as években, úgy terjednek Jelenczki filmjei is közösségi vetítéseken.

Reményik Sándor verseivel és élettörténetével viszonyult a XX. század elején-közepén kibontakozó közösségi sorshoz. Éthosza, személyes példája fontos meggyőzőeleme műveinek. Mint ismeretes, és a filmben is elhangzott, szerény ember és szerény alkotó volt, aki mintegy meglepetéssel vette tudomásul olvasói és szakmai sikereit, hiszen úgy vélte, ő csupán leírta, amit gondol és érez. Ezek a gondolatok és érzések azonban túlmutatnak az egyénen, a keresztényi magatartás a hátrányból, az áldatlan helyzetből is erényt kovácsol. Reményiket sokan szerették, tisztelték, verseit breviáriumként olvasták, felolvasásait kitörő lelkesedéssel hallgatták. A szakma elismerését két Baumgarten-díj fémjelzi (1937, 1941), a közélet megbecsülését pedig a Corvin-lánc (1940) és a posztumusz Magyar Örökség-díj (2002). A film méltó módon emlékezik meg róla, és sokat tehet azért, hogy jeles költőnk újra az irodalomtörténet és a közgondolkodás része legyen, ahogyan volt az 1940-es évek végéig.